

Emma Ydiers
doctoraatsstudent,
Universiteit Gent

Hoe de seksuele revolutie doorleeft in het publieke debat in Nederland (1968-2018)

Seksuele revolutie als plooibaar historisch concept

De seksuele revolutie spreekt velen tot de verbeelding. Ze is een referentiepunt en markeert een grote ommekeer in de omgang met seksualiteit. Daarbij werd afscheid genomen van de achterhaalde religieuze onderdrukking en werd een moderne seculiere emancipatie ingeluid. Of dat is toch het beeld dat tijdens de seksuele revolutie zelf werd opgeworpen. De seksueel revolutionairen schreven immers hun eigen geschiedenis.

Ondertussen wordt dit verhaal herschreven – een proces waar dit artikel verder aan bijdraagt. Het focust op de manier waarop de seksuele revolutie doorheen de tijd in de internationale literatuur is ingevuld en toetst deze invulling aan de wijze waarop ze voortleeft in onze herinneringen. Hierbij ligt de focus op het publieke debat over seksualiteit in Nederland, een land dat zich sterk identificeert met 'seksuele vrijheid'.

De slogan 'Make love, not war' ontstond in het kader van de Vietnamoorlog maar was ook verbonden met ideeën over een vrijere omgang met seksualiteit.

Wat met de 'erfenis' van de seksuele revolutie?

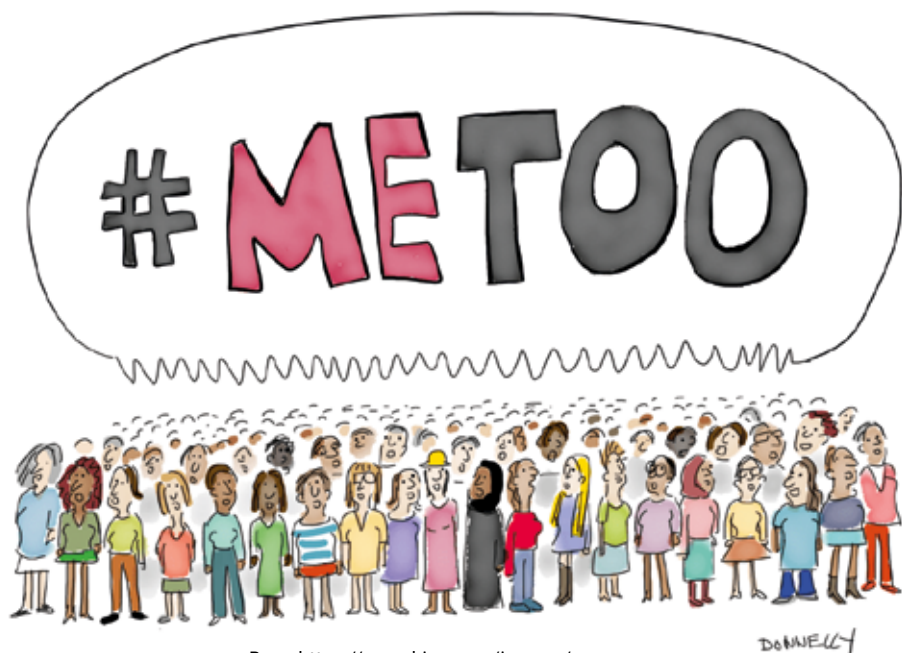
Na oktober 2017 stond #MeToo hoog op de agenda in het mediadebat. Sommige stemmen zagen die openbare afrekening met seksueel grensoverschrijdend gedrag als het bewijs van een vrijere, meer open omgang met seksualiteit in de samenleving. Ande-

de concrete realiteit van de seksuele revolutie, een historische gebeurtenis die zij aan het einde van de jaren 1960 situeren. Op dat moment raakte het vertoog rond seksualiteit immers verbonden met ideeën over emancipatie: seksualiteit moest niet alleen bevrijd worden, maar kon zelf ook mensen bevrijden.³

* Hebt elkaar lief in en op elkaar *

ren beschouwden de beweging dan weer als het toppunt van een nieuw puritanisme dat seksuele vrijheid bedreigt.¹ Op het publieke forum werd geschermd met woorden als grenzen, keuze en vrijheid – een discours dat de Nederlandse onderzoekers Laurens Buijs, Ingrid Geesink en Sylvia Holla verbinden aan een 'erfenis' van de seksuele revolutie. Ze contrasteren de vage concepten echter met

Aanvankelijk gingen onderzoekers mee in het verhaal dat de seksueel revolutionairen zelf voorstelden: eind jaren 1960 kwam er een radicale verandering in de omgang met seksualiteit, waarbij die eindelijk werd bevrijd van controlerende mechanismen, zoals de Kerk, de staat of de sociale omgeving. Op deze visie kwam echter niet veel later kritiek vanuit verschillende

Bron: <https://www.bing.com/images/>

hoeken. In het verlengde van de seksuele revolutie groeiden immers andere sociale bewegingen, zoals de homobevrijdingsbeweging en de tweede feministische golf, die de jaren 1970 en 1980 markeerden. Ondanks de gelijkaardige agenda zetten deze bewegingen zich gedeeltelijk af tegen de seksuele revolutie, omdat die volgens hen seksistisch en heteronormatief was.⁴

Deze kritische houding beïnvloedde ook de manier waarop onderzoekers naar de seksuele revolutie gingen kijken. Sommigen nuanceerden de gesuggereerde veranderingen door ze vanuit een langetermijnperspectief te bekijken waarbij ze eerder pleitten voor een term als 'seksuele evolutie'. Anderen spraken liever over 'seksuele revoluties' – in het meervoud dus. Zij beschouwden de seksuele revolutie van de jaren 1960 als de derde in de geschiedenis, volgend op de seksuele re-

zocht is. Historische studies gaan binnen de traditie van de nieuwe sociale en culturele geschiedenis immers terug naar het verleden om de sociale werkelijkheid of culturele ideeën van de periode van de seksuele revolutie te reconstrueren.⁷ Sociologische studies onderzoeken dan weer de manier waarop de seksuele revolutie de hedendaagse seksualiteit beïnvloedt. Binnen deze studies gaan auteurs vaak uit van een bepaalde erfenis van de seksuele revolutie en stellen ze dat de huidige samenleving niet weet wat ze met die erfenis moet aanvangen.⁸

In deze bijdrage ga ik na op welke manier in het publieke debat verwezen wordt naar de seksuele revolutie. Hoe wordt de seksuele revolutie ingevuld en omschreven? Verandert de invulling van het begrip doorheen de tijd? Met welk doel wordt over de seksuele revolutie gesproken? Ik doe dat op basis van

* De vleselijke gemeenschap overtuigt mij van de noodzaak van de revolutionaire gemeenschap en omgekeerd *

voluties op het einde van de 19e eeuw en in het interbellum.⁵ Nog andere onderzoekers gebruikten de term 'seksuele revoluties' dan weer voor de veelheid van groepen, agenda's en culturen die onder die noemer bekend werden op verschillende plaatsen en tijdstippen.⁶

De algemene trend in het huidige wetenschappelijke onderzoek is het gebrek aan consensus over de betekenis van de seksuele revolutie in de geschiedenis. Net daarom is het interessant om in te gaan op de vraag hoe ze is 'vertaald' in het alledaagse publieke debat. Dat vertelt iets over de manier waarop de seksuele revolutie voortleeft in de herinneringen van mensen, iets wat amper onder-

Nederlandse kranten die verschenen tussen 1968 en 2018: *De Telegraaf*, *Het Parool*, *de Volkskrant*, *Trouw* en *NRC Handelsblad*. Bij de selectie van het bronnencorpus hield ik rekening met de ideologische strekking, het jaar van ontstaan en de functie van de krant. Op die manier dekt het lezerspubliek een groot deel van de Nederlandse bevolking, wat de representativiteit van de studie vergroot.

Er zijn twee redenen waarom Nederlandse kranten interessanter zijn dan Belgische of Vlaamse. Ten eerste omdat Nederlanders zich steeds meer zijn gaan identificeren met seksuele vrijheid en dat zo een belangrijk Nederlands exportproduct is geworden.⁹ Ten tweede heeft Nederland grootschalige

digitaliseringsacties ondernomen, waardoor kranten digitaal doorzoekbaar zijn op woordniveau.¹⁰ Hierdoor kon ik mijn bronnenmateriaal selecteren via de zoekterm ‘seksuele revolutie’ of ‘sexuele revolutie’.

Ik heb de kranten geanalyseerd via een Kritische Discours Analyse (KDA).¹¹ Hierbij worden de verschillende dimensies van een discours blootgelegd: de context waarin de tekst geproduceerd werd, krijgt net zoveel aandacht als de woorden in een tekst. Het doel van zo’n analyse is het blootleggen van dominante discourses en de manier waarop ze gelegitimeerd worden. Hoewel media

generatie in de kranten terugkijkt op een historische gebeurtenis is interessant, want die vertelt ons hoe de seksuele revolutie herdacht wordt. De wijze waarop een sociale groep of een hele samenleving collectief tot een bepaalde representatie van het verleden komt, wordt ook wel het collectieve geheugen genoemd. Dit collectieve geheugen is dynamisch, aangezien het geconstrueerd wordt via dominante discourses die gecommuniceerd worden, onder meer via de media.¹⁴ Algemeen draagt dit onderzoek dan ook bij aan het concept ‘herinneringscultuur’ dat ingaat op de manier waarop het verleden al

* Geniet ongebreideld, leeft zonder zorgen, * vrijt zonder pepmiddelen

poneren dat ze neutraal en transparant zijn omdat ze ruimte voorzien voor publiek debat, werken ze tegelijk ook als filter. Ze bepalen immers wie een stem krijgt en wie niet, waardoor een bepaald discours dominant kan worden. Dat heeft dan weer invloed op het denken van het lezerspubliek, aangezien taal invloed heeft op de sociale werkelijkheid.¹² Het doel van deze studie is dan ook om het dominante beeld van de seksuele revolutie dat werd opgeworpen in de media na te gaan.

Dit onderzoek bevindt zich op het snijpunt van verschillende onderzoekstradities. Het raakt de begripsgeschiedenis, die bestudeert hoe een dominante invulling van begrippen ontstaat en op welke manier deze toegeëigend wordt.¹³ Daarnaast sluit het aan bij de *memory studies*. Omdat de seksuele revolutie zich situeert in een nabij verleden, hebben veel stemmen in de krantenartikelen deze gebeurtenis meegemaakt, waardoor ze kunnen spreken vanuit een bepaalde herinnering. Maar ook de manier waarop een volgende

dan niet bewust doorwerkt op sociale groepen in het heden.¹⁵ Meer specifiek focust het op de manier waarop sociale en culturele actoren elke dag opnieuw het verleden al dan niet bewust vormen en vervormen in een hedendaagse context. Het sluit dan ook aan bij een groeiende onderzoekstraditie waarbij vraagstukken over de maatschappelijke rol van geschiedenis centraler staan.¹⁶

Deze bijdrage beantwoordt de vraag over de invulling van de seksuele revolutie niet eenduidig. Ze probeert wel verschillende stemmen te ontwarren doorheen de tijd en in verschillende patronen. De opbouw van dit artikel is gebaseerd op twee verschillende visies op de seksuele revolutie. Hiermee haak ik in op het probleem dat de Amerikaanse onderzoeker David Allyn aanhaalt, namelijk dat er zoveel verwarring is over het concept van de seksuele revolutie omdat verschillende betekenissen door elkaar worden gebruikt. Allyn omschrijft haar enerzijds als een politieke strijd tegen de status quo en stelt dat

ze anderzijds ook gebruikt kan worden om een plotse sociale verandering te markeren.¹⁷

Dit artikel gaat dus eerst in op de seksuele revolutie als politieke protestbeweging. Hierin leg ik het verband tussen de invulling van de seksuele revolutie in onderzoek en hoe dit zich verhoudt tot het beeld in het mediadebat. Dit onderdeel legt linken met de studentenprotesten op het einde van de jaren 1960. Vervolgens focus ik op de seksuele revolutie als paraplueterm voor sociale verandering. Hierin onderscheid ik drie overkoepelende discourses in het publieke debat: een verhaal van achteruitgang, een van vooruitgang en een van stagnatie. Ook hier leg ik verbanden tussen het bronnenmateriaal en de literatuur. Deze literatuur is voornamelijk Nederlands, omwille van de casus van dit onderzoek, en Angelsaksisch, omdat veel literatuur over de seksuele revolutie focust op de Verenigde Staten.

Seks als bevrijding

Wilhelm Reich en Herbert Marcuse worden vaak aangeduid als de theoretische grondleggers van de ideeën van de seksuele revolutie.¹⁸ Het populaire gebruik van de term ‘seksuele revolutie’ vindt zijn oorsprong dan ook in een van Reichs boeken. Zijn werk *Die Sexualität im Kulturkampf* (1936) kreeg in de Verenigde Staten immers de titel *The Sexual Revolution*. Reich legde de basis voor de gedachte dat seksuele en sociaal-politieke bevrijding hand in hand gaan: seksuele vrijheid zou meer algemene vrijheid en geluk voortbrengen.¹⁹

Net daarom raakte seks zo verbonden met de studentenprotesten die bekendstaan als mei ’68. Een grote generatie jongeren kreeg eind jaren 1960 immers opeens toegang tot hoger onderwijs – een tendens die gestimu-

De term ‘seksuele revolutie’ vindt zijn oorsprong in de publicatie van Reich, *Die Sexualität im Kulturkampf* (1936). Het boek kreeg in de Verenigde Staten de titel *The Sexual Revolution*.

leerd werd door de toegenomen welvaart. Dit milieu wakkerde een kritische houding aan ten opzichte van de samenleving. Morele thema’s, zoals macht, geweld, onderwijs, milieu, consumptie, kapitalisme of de omgang met seksualiteit stonden hierbij centraal. Binnen dit bredere protest speelde seks an sich ook een rol. Bepaalde subculturen verkondigden immers het ideaal van de vrije liefde. Hierbij werd seks gezien als een positieve verbindende kracht, die niet per se in dienst stond van een hoger doel. Seks werd losgekoppeld van voortplanting of van liefde in een monogame relatie – twee centrale waarden van de christelijke moraal, die een sterke stempel drukte op de westerse omgang met seksualiteit.²⁰

Ook in het publieke debat wordt de seksuele revolutie verbonden met de protestgeneratie

van de jaren 1960, maar vaak geven deze artikelen een beperkt beeld van de revolutie. De focus in krantenartikelen ligt trouwens meestal op 'mei '68' of 'de revolutionaire jaren zestig', waarbij de seksuele revolutie terloops wordt vermeld als een bijproduct van de protestbewegingen. De manier waarop ze samenhang met de jaren 1960 wordt amper besproken. Eerder wordt er uitgegaan van een automatische verbinding tussen beide. In 93 procent van de artikelen wordt zelfs gesproken over 'de' seksuele revolutie, terwijl de context aangeeft dat het om die van de jaren 1960 gaat.

Het ontbreekt het publieke debat dus aan historisch bewustzijn en diepgang in de manier waarop de link wordt gelegd tussen de seksuele revolutie en de jaren 1960. Soms

De Nederlandse socioloog Paul Schnabel benadrukt dat de seksuele revolutie in Nederland geen zaak was van opstandige studenten of linkse splintergroepen alleen. Hij omschrijft een breed maatschappelijk draagvlak waarvoor de weg vanaf het einde van de 19e eeuw werd geëffend door de Nieuw-Malthusiaanse Bond – vanaf 1946 de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH).²³ Deze pleitte immers voor de toepassing van anticonceptie. Hoewel de pil al sinds het begin van de jaren 1960 op punt stond als anticonceptiemiddel, was de verkoop ervan tot 1969 verboden in Nederland. De NVSH was tot dan de enige leverancier van voorbehoedsmiddelen. Schnabel benadrukt het belang van deze organisatie voor de seksuele revolutie in Nederland. Het

* Leve de vrije liefde *

gaat het zelfs uit van de veronderstelling dat de hele babyboomgeneratie de seksuele revolutie vertegenwoordigt. Zo stelt een artikel uit 2018 dat 65-plussers geen seksuele voorlichting meer nodig hebben omdat zij de grondleggers zijn van de seksuele vrijheid.²¹ Tegelijk zijn er artikelen die het stereotiepe beeld van de babyboomgeneratie als vertegenwoordigers van de vrije seksualiteitsbeleving en vrije liefde deconstrueren. Doorheen de tijd benadrukten verschillende babyboomers immers hun 'klassieke' seksuele relatie door te stellen dat ze misschien wel opgroeiden tijdens de jaren 1960, maar dat ze 'desondanks erg monogaam zijn gebleven' of 'toch al vijftig jaar gelukkig getrouwd zijn'.²²

ideaal van de vrije liefde en een vrijere omgang ten opzichte van seks werd immers vergemakkelijkt door anticonceptie, aangezien een ongewenste zwangerschap daarmee kon worden vermeden.²⁴

Het verband tussen de NVSH en de seksuele revolutie wordt ook duidelijk in het publieke debat. De eerste keer dat de seksuele revolutie besproken werd in een Nederlandse krant was immers in een aankondiging van een open vergadering van de linkse organisatie De Dageraad in 1938, waarin Gerard Nabrink zou spreken over de 'sexuele revolutie'.²⁵ De anarchist Nabrink had een grote belangstelling voor Reichs ideeën en ontpopte zich minder dan tien jaar later tot een van de stichtingsleden van de NVSH. Reichs ideeën vonden dan ook hun weerslag in de ideologie van de vereniging. De NVSH vond immers dat seksuele hervorming verder moest gaan dan het verstrekken van anticonceptie en wilde

Wervingsaffiche van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming, (Collectie IAV-Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis)

een nieuwe cultuur en structurele veranderingen.²⁶ Toch verloor de vereniging op het einde van de jaren 1960 haar betekenis omdat het verbod op de openbare verkoop van anticonceptie werd geschrapt.²⁷

Het belang van de NVSH lijkt wel door te leven in de Nederlandse collectieve herinnering. Tussen 1968 en 2018 wordt de NVSH immers vermeld in verschillende artikelen.²⁸ Veel aandacht gaat hierbij uit naar Mary Zeldenrust-Noordanus, die van 1962 tot 1969 voorzitter was van de NVSH en, volgens Schnabel, een belangrijke actor was in de seksuele revolutie. Hij verwijst specifiek naar een toespraak van Zeldenrust waarin ze seks gelijkstelde aan een al dan niet bevredigende handeling en seks daarmee ontdeed van zijn mysterie.²⁹

Deze tendens werd ondersteund door wetenschappelijk onderzoek naar seksualiteitsbeleving. Enerzijds traceerden de onderzoekers sociale veranderingen op het gebied van seks, anderzijds wilden ze seks op een wetenschappelijke manier benaderen en zo demystifiëren.³⁰ Historici omschrijven vooral de *Kinsey Reports* als belangrijk voor de seksuele revolutie. Die publicaties brachten het seksuele gedrag van 'de man' (1948) en 'de vrouw' (1953) in de Verenigde Staten in kaart.³¹ Uit de verslagen bleek dat veel meer mensen dan verwacht seks beleefden op manieren die als ongepast werden gezien door de wet, de Kerk of de sociale omgeving. Kinsey wilde sommige seksuele daden dan ook uit de sfeer van perversie of taboe helpen door een ethiek te lanceren waarin verschillende vormen van seksualiteitsbeleving moreel aanvaardbaar zijn van zodra deze door veel mensen worden uitgeoefend.³² Een tweede invloedrijk seksuologisch onderzoek was dat van Masters en Johnson in 1966. De focus hierbij lag op de fysiologie van het vrouwelijk orgasme.³³ De

Mary Zeldenrust-Noordanus aan het woord op een conferentie van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming in Amsterdam, 13 november 1965. Foto: Joop Van Bilsen (Nationaal Archief Nederland/Anefo)

onderliggende idee was dat 'objectief onderzoek' seks kon demystifiëren, waardoor de menselijke seksualiteit bevrijd kon worden.³⁴

Hoewel deze studies nu op veel kritiek kunnen rekenen, vonden ze in de jaren 1960 weerklank bij een breed publiek omdat de vooropgestelde ideeën aansloegen bij het ideaal van vrije liefde van de studentenprotesten.³⁵

De seksuele revolutie als startpunt van achteruitgang

Naast de seksuele revolutie als politiek protest tegen achterhaalde normen, kan dit concept ook ingevuld worden als een afspiegeling van een proces van sociale veranderingen. Krantenartikelen vullen de seksuele revo-

lutie vooral op die manier in en traceren de sociale veranderingen soms tot vandaag. De seksuele revolutie wordt dan gebruikt als referentiepunt om het heden te verklaren en wordt voorgesteld als een markante gebeurtenis in de recente geschiedenis. Soms zelfs in die mate dat er gesproken wordt van 'het tijdperk van voor of na de seksuele revolutie'.³⁶ Afhankelijk van het besproken thema wordt de seksuele revolutie voorgesteld als een positieve of negatieve gebeurtenis.

Deze tendens sluit aan bij de verschillende reacties op de seksuele revolutie aan het einde van de jaren 1960. Waar seksueel revolutionairen en 68'ers de seksuele revolutie als een positieve doorbraak zagen, waren er ook verschillende stromingen die hun bedenkingen hadden. Een van de felste tegenstanders was de Katholieke Kerk. Volgens de kerkelijke leer was seks voor en buiten het

problemen. Vaak waren het conservatieve denkers die terugvielen op dit beeld. Zo zou CDA-politicus Dries Van Agt in 1978 geopperd hebben dat het sociaal-economische beleidsplan, *Bestek'81*, zou zorgen voor een ethisch reveil van de Nederlandse bevolking die was verloederd door de seksuele revolutie. Dat is toch wat Jan Joost Lindner, politiek commentator bij de *Volkscrant*, stelt. Hij maakt een analyse van Van Agts retoriek en stelt dat 'Van Agt de publieke discussie vergiftigt door de rest te beschuldigen van morele ontredering met een soort mystiek-nostalgische poespas'.³⁷

Lindner gebruikt het verleden hier op een ironische manier om de absurditeit van Van Agts denken te benadrukken. Verschillende journalisten passen deze strategie toe wanneer ze spreken over stemmen die kritisch staan tegenover de seksuele revolutie. Niet

* Restricties tegen de lust wekken de lust op om zonder restricties te leven *

huwelijk namelijk niet legitiem en moest seks voortplanting tot doel hebben. Ook voorbehoedsmiddelen werden veroordeeld. Deze leer werd in de encyciek *Humanae Vitae* van 1968 herbevestigd. Daarin werd alle seks die buiten deze voorwaarden valt, gezien als een gevaar voor de samenleving. De idee van morele degradatie leeft ook verder in het publieke debat. Na 1968 worden immers verschillende artikelen geschreven die de seksuele revolutie zien als het startpunt van de achteruitgang van de samenleving. De tijd vóór de seksuele revolutie wordt dan simplistisch voorgesteld als de goede oude tijd die nog niet onderhevig was aan moreel verval.

De seksuele revolutie werd dan ook ingezet als een verklaring voor maatschappelijke

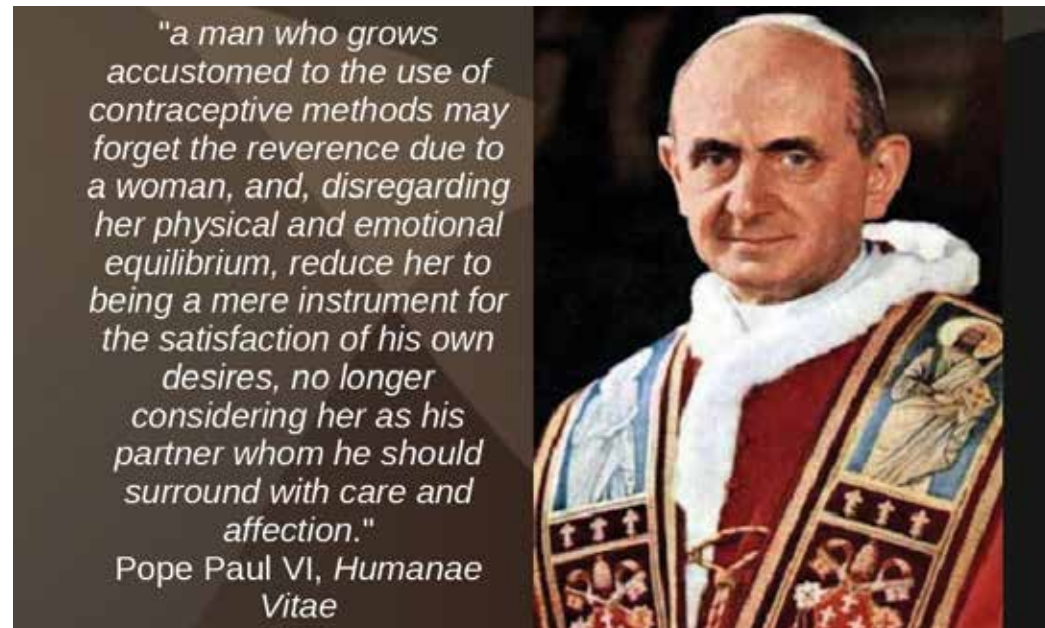
enkel conservatieve stemmen focusten immers op de negatieve aspecten ervan. Soms werd de keerzijde van de seksuele revolutie aangehaald om een andere invulling te bepleiten. Meestal vertrok deze visie van een zekere teleurstelling in de resultaten van de seksuele revolutie. Al snel bleek immers dat ze haar beloftes niet kon invullen. Zo schrijft de Nederlandse journalist Herman Wigbold in *NRC Handelsblad* van 14 maart 1998: "De seksuele revolutie" van de jaren 1960 heeft het lot getroffen dat vele revoluties is beschooren: zij vreet haar eigen kinderen op. Vrijheid verwerd tot dwangmatigheid, openheid tot smakeloosheid. Het doorbreken van taboes werd een schaamlap voor het behartigen van commerciële belangen: het verhogen van de

omzet en van reclamegelden.³⁸ Seksueel revolutionairen hadden dan wel aandacht voor de bevrijding van de seksualiteit van de traditionele kaders, maar voor de bevrijde seksualiteit op zich was er weinig oog. Hierdoor viel seksualiteit dan ook al snel ten prooi aan nieuwe controlemechanismen. 'De invloed van meneer pastoor maakt plaats voor de plicht tot seksualiteit onder leiding van goedwillende medici', hekelt een artikel in *NRC* van 1998. En een ander artikel uit 2008 keurt af dat 'het verstikkende keurslijf van God, kerk en de daarbij horende wetten is vervangen door een nieuw keurslijf dat is gecreëerd door de commercie'.³⁹ Of zoals Schnabel het uitdrukt: 'Er groeide een hele bedrijfstak die zich specialiseerde in lustopwekkende of partner-vervangende middelen.'⁴⁰

Sprekend hierbij was de populariteit van *Playboy* of *Penthouse* en hun Nederlandse

tegenhangers *Chick* en *Candy*. Deze bladen promootten, samen met het linkse blad *Vrij Nederland*, vrouwelijk naakt en advertenties voor sekscontacten. De bladen hadden een enorm succes – tussen 1965 en 1970 verdubbelde de oplage van *Vrij Nederland*. Deze 'pornoblaadjes' vormden voor sommige feministen een bevestiging van de seksistische onderdrukking die de seksuele revolutie volgens hen kenmerkte.⁴¹ Historici hebben dan ook veelvuldig gewezen op de limieten van het politieke gebruik van seksualiteit als middel voor emancipatie binnen de studentenbewegingen.⁴² Deze limieten schemeren duidelijk door in een artikel in *Het Parool* van 1974 dat de commercialisering van seks verbindt met de positie van vrouwen: 'Brenge trouwens de seksuele revolutie niet een nieuwe vorm van vernedering en achterstelling mee van de vrouw, die in de films en boeken

Citaat uit de Encycliciek *Humanae Vitae*. (<https://cathnews.co.nz/2013/08/06/humanae-vitae-45-years-on-paul-vi-was-right/>)

Op de persconferentie ter gelegenheid van het behalen van een oplage van 100.000 exemplaren, gebruikte het seksblad *Candy* een naakte vrouw als blikvanger, Amsterdam, 1970. © Belgaimage

geen karakter meer heeft, tenzij dat van een gebruiksartikel, een speelgoedkonijntje?'⁴³

Op dat moment woedde de tweede feministische golf in Nederland. Deze sociale beweging markeert de jaren 1970, in navolging van de eerste feministische golf in de tweede helft van de 19e eeuw. Hoewel veel eisen van de tweedegolfmensen leken op die van de eerste golf, veranderde hun aanpak. Ze benadrukten dat ze zich wilden afzetten tegen een reformistische politiek, en de maatschappij radicaal wilden veranderen buiten de bestaande structuren om.⁴⁴ Die aanpak lijkt dus op die van de seksueel revolutionairen en 68'ers. Toch kan de tweede feministische golf ook omschreven worden als een reactie op

de seksuele revolutie. Die zou immers vooral de mannelijke seksualiteit bevrijd hebben. Tijdens de studentenprotesten waren de mannelijke studenten dan ook in de meerderheid. Dynamieken in studentenbewegingen waren vaak ongelijk: vrouwen bekleedden een tweederangsrol en ervoeren seksisme.⁴⁵

Sommige tweedegolfmensen waren van mening dat dit seksisme het falen van de theoretisering van seksuele machtsrelaties aantoonde. Ze stelden dat de seksuele revolutie mannen had bevrijd, maar vrouwen tot slaaf had gemaakt om de mannelijke seksualiteit te dienen. Een vrouw werd geacht seks te hebben omdat seks tot vrijheid zou leiden en omdat de pil het risico op een ongewil-

de zwangerschap verkleinde. Hoe kon een vrouw dan nog 'neen' zeggen?⁴⁶

Deze visie op de seksuele revolutie wordt echter amper besproken in de bestudeerde krantenartikelen. Wanneer een artikel ingaat op genderrelaties, wordt de seksuele revolutie eerder gebruikt als verklaring voor een tegengestelde tendens: de seksuele revolutie heeft de vrouw wel bevrijd, maar de man nog niet. Zo lezen we in *De Telegraaf* van 1984: 'De seksuele revolutie heeft dan wel veel voor vrouwen gedaan – vrouwen staat het nu vrij om een relatie af te wijzen of te accepteren – maar van mannen verwacht men nog steeds dat ze altijd op seks uit zijn.'⁴⁷ *Trouw* (1978)

mannen gedomineerde politieke instituut van heteroseksualiteit. Ook deze stroming ambieerde dus seksuele vrijheid, maar deze keer ook voor vrouwen.⁵⁰

Vooraf in de jaren 1980 hadden radicaal-culturele feministen een luide stem. Op dat moment woedden de 'sex wars' binnen het feminisme. Centraal in de discussie stonden ongelijke seksuele relaties. Radicale feministen zagen porno als de grote boosdoener, omdat die de bestaande ongelijke genderrollen zou versterken.⁵¹ Hoewel de aandacht hierbij meestal naar de Verenigde Staten ging, sloeg dit gedachtegoed ook over naar Nederland en was dit debat ook zichtbaar in de Nederlandse

* De bourgeoisie kent geen andere genoegens dan het afstompen van de genoegens *

stelt zelfs dat de emancipatie van vrouwen ten koste is gegaan van de vrijheid van mannen en dat mannen hier geen genoegens mee moeten nemen.⁴⁸

Dat artikelen over de seksuele revolutie zo weinig aandacht besteden aan de tweede feministische golf is opmerkelijk, omdat seksuele emancipatie – verwoord in de bekende slogan 'baas in eigen buik' – voor deze feministen een van de centrale thema's was. Vooral de radicaal-culturele feministische stroming hechtte veel belang aan seksualiteit. Voortbouwend op de leuze dat 'het persoonlijke politiek is' stelden zij dat het patriërchaat werd in stand gehouden door de seksuele exploitatie van vrouwen.⁴⁹ Net daarom zochten sommige radicale feministen de oplossing in lesbianisme of seks tussen vrouwen onderling. Die seksuele voorkeur was dus een politieke keuze en een voorbode van een nieuw wereldbeeld, waarin er een alternatief kwam voor het ongelijke, door

kranten.⁵² Zo is 'porno(grafie)' in die periode het meest voorkomende woord in artikelen over de seksuele revolutie.⁵³ De hoofdtoon is echter dat porno helemaal niet zo gevaarlijk is. Het debat wordt dan ook niet 'met' de kritische feministische stemmen, maar slechts 'over' hen gevoerd. Sprekend is een artikel in *Trouw* uit 1984 waarin een van de gevraagde deskundigen stelt dat een deel van de vrouwenbeweging gewoon 'verpreutst' is. Hij verbindt hun veroordeling van porno met schaamte, namelijk de angst voor hun eigen seksuele gevoelens. Daarnaast reduceert hij de strijd van sommige feministen tegen porno tot een vraag naar porno voor vrouwen, waarin hardheid vervangen wordt door hartelijkheid, tederheid en liefdesscènes – zaken

Affiche uitgegeven door Dolle Mina en Front de Libération des Femmes (FLF) tegen de missverkiezingen in 1971. (Amsab-ISG, Gent)

Demonstratie in Nijmegen in 1981. De aanleiding was een proces tegen twaalf vrouwen die waren gearresteerd omdat ze actie voerden tegen het openen van een pornobioscoop. De demonstranten wilden dat het proces geen aanklacht werd tegen vrouwen, maar wel tegen porno en tegen het geweld door mannen.
Foto: © Sjan Bijman (Collectie IAV-Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis)

die vrouwen zogenaamd meer opwinden, aangezien dit 'biologisch zo bepaald is'.⁵⁴

Het debat over pornografie loopt opnieuw hoog op in 2008. Op dat moment woedt er een heus 'seksualiseringsdebat' over de seksualiteitsbeleving bij jongeren in Nederland, waarin veel aandacht wordt besteed aan porno en de commercialisering van seks – de zogenaamde keerzijde van de seksuele revolutie.⁵⁵ Hoewel critici van de seksuele revolutie via interviews deze keer wel een

stem krijgen in het mediadebat, lijken ze toch niet gehoord. Journalisten maken hen belachelijk door bijvoorbeeld te stellen dat ze willen terugkeren 'naar Victoriaanse tijden'.⁵⁶ Hoewel deze critici dus gewoon pleiten voor een andere invulling van de seksuele revolutie, worden hun visies afgeschilderd als 'conservatief', 'ouderwets' of 'calvinistisch'.

Opvallend hierbij is dat alle kritische stemmen over de uitkomst van de seksuele revolutie vrouw zijn en alle journalisten die

spreken van een terugkeer in de tijd en die de verworvenheden van de seksuele revolutie ten onder zien gaan, mannen zijn van de babyboomgeneratie. De helft van hen studeerde eind jaren 1960 aan de Universiteit van Amsterdam.⁵⁷ Deze genderverhouding is sprekend voor het publieke debat over de seksuele revolutie in het algemeen doorheen de tijd. De meeste artikelen in het geselecteerde bronnencorpus zijn geschreven door mannen. Dat vooral zij de seksuele revolutie aanhalen in het publieke debat is natuurlijk niet onlogisch, aangezien in 1968 slechts

PvdA en vooral radicaal-linkse partijen oververtegenwoordigd waren.⁶⁰

Hoewel ik dus benadruk dat (feministische) kritieken op de seksuele revolutie snel werden weggewuifd door ze te omschrijven als een terugkeer in de tijd, moet wel gezegd dat feministen niet altijd negatief werden belicht in het mediadebat. Zo worden uitspraken die onder de omstrepen noemer 'postfeminisme' vallen, wel positief onthaald in het mediadebat over de seksuele revolutie. Dat postfeminisme rukte vooral op in de jaren 1990 in populaire media en zette zich af tegen

* **Het bed is ons slagveld** *

4,6 procent van de Nederlandse journalisten vrouw was. Midden jaren 1980 was dat aandeel opgelopen tot ongeveer 25 procent, maar bij de dagbladredacties bleef dat percentage steken op 10,5 procent.⁵⁸

Wel verwonderlijk is de 'gegenderde' nostalgie naar de seksuele revolutie: het zijn overwegend mannen die vol goede herinneringen terugkijken naar 'de tijd waarin alles kon', zoals blijkt uit volgend citaat in *De Telegraaf*: 'De tijd waarin vrouwen gekleed waren om de stoutste fantasieën te overtreffen.'⁵⁹ De negatieve houding tegenover kritische stemmen kan dan ook verbonden worden met de persoonlijke betrokkenheid van sommige journalisten bij de seksuele revolutie. Veel 68'ers zijn immers aan de slag gegaan als journalist, waardoor hun stem voor lange tijd het mediadebat heeft gekleurd. Uit een onderzoek dat in 1975 werd gehouden aan de Universiteit van Amsterdam, blijkt dat de meeste journalisten die werkzaam waren tussen 1968 en 1974 een linkse politieke voorkeur hadden. De christelijke partijen waren duidelijk minder populair, terwijl D66,

de tweede feministische golf.⁶¹ Hoewel het ontbreekt aan een welomlijnde definitie van postfeminisme, onderscheidt Brits onderzoeker Ros Gill enkele tendensen, waaronder de nadruk op vrouwelijkheid, die sterk verbonden is met seksualiteit. Individualisme, keuze en empowerment zijn kernbegrippen.⁶² Feministen die zichzelf omschrijven als seksueel geëmancipeerd, worden op een positieve manier in verband gebracht met de seksuele revolutie.⁶³ Doordat verschillende kranten deze feministen wel een stem geven, lijkt het alsof ze pas op een positieve manier worden voorgesteld als ze de idee van seksuele emancipatie ondersteunen en dus meegaan in het verhaal dat de seksuele revolutie voor seksuele bevrijding heeft gezorgd.

De seksuele revolutie als startpunt van vooruitgang

Waar het vorige discours vooral de negatieve gevolgen van de seksuele revolutie belichtte, zetten andere krantenartikelen haar net in

om positieve tendensen in de hedendaagse samenleving te verklaren. Ook dit discours bouwt voort op een bepaalde voorstelling van het verleden. De periode vóór de seksuele revolutie wordt immers gereduceerd tot een tijd waarin onderdrukking centraal stond: 'De ontmaskering door Freud van de preutse Victoriaanse tijd.'⁶⁴ Steeds terugkomende voorbeelden, zoals het verzwijgen van seks, seks als taboe, de controlemechanismen op seks of de schaamte ten opzichte van het lichaam ondersteunen dit.⁶⁵ Dit beeld van de geschiedenis werd ook tijdens de seksuele revolutie zelf voorgesteld. Ik

Zo stelt *Trouw* (1988) dat er op het Chinese platteland *nog* geen sprake is van een seksuele revolutie: er wordt zelfs teruggekeerd naar 'feodale gewoonten' en er heerst een 'ouderwetse' omgang met seksualiteit.⁶⁶ De seksuele bevrijding die 'het Westen' gekend heeft dankzij de seksuele revolutie dient dus als maatstaf voor andere landen en culturen.

Vanaf het einde van de jaren 1990 ligt de focus op Nederland zelf: de Nederlandse cultuur wordt voorgesteld als seksueel geëmancipeerd en dit seksueel nationalisme wordt sterk uitgespeeld in debatten over migratie.⁶⁷ Nederlanders gaan zich identificeren met

* **Het is beter elkaar te vervoeren dan elkaar te verhoeren** *

wees er in de inleiding al op dat deze visie geleidelijk ontkracht werd in wetenschappelijk onderzoek over de seksuele revolutie, aangezien er nu eerder een consensus is dat de seksuele revolutie niet opeens voor de beoogde bevrijding gezorgd heeft en dat de betekenis van de seksuele revolutie in de geschiedenis erg ambigu is. Deze inzichten sijpelden echter niet automatisch door naar het publieke debat: tot vandaag stellen sommige artikelen nog steeds dergelijk beeld voor van de seksuele revolutie. Zo bouwen ze mee aan een eenzijdig en beperkt beeld van de geschiedenis.

Bovendien wordt in dit verhaal van groeiende seksuele bevrijding nog een andere tendens duidelijk. Die gaat uit van de idee dat de bevrijding vertrekt vanuit 'het Westen' en dat 'andere landen en culturen' pas later of nog niet seksueel bevrijd zijn. Van landen die seksualiteit niet op dezelfde manier benaderen, wordt dan al snel gezegd dat ze achterophinken en ergens in de tijd zijn blijven steken.

seksuele vrijheid waardoor de seksuele revolutie een historische gebeurtenis wordt die voor het land van levensgroot belang is.⁶⁸ De seksuele revolutie wordt als het ware een onderdeel van de Nederlandse identiteit – zelfs in die mate dat 'moslimkinderen niet zullen begrijpen wat vrouwenemancipatie en de seksuele revolutie behelzen'.⁶⁹ Dit citaat uit 2004 maakt duidelijk dat het beeld van seksueel vrij Nederland geconstrueerd wordt ten opzichte van de 'ander'. Daarbij wordt vaak verwezen naar de 'moslimcultuur' die de steeds groeiende emancipatie van Nederland in het gedrang zou brengen.⁷⁰

Naast vrouwen worden ook homo's ingezet in dit debat. Dat is niet zo verwonderlijk: ook de homobevrijdingsbeweging markeerde de jaren 1970. Deze beweging was, net zoals de tweede feministische golf, nauw verbonden met de seksuele revolutie, aangezien ook zij zich vragen stelde bij het resultaat ervan. Ze omschreef de seksuele revolutie als een heteroseksuele revolutie. De automatische

verbinding van de seksuele revolutie met heteroseksualiteit is een blijvende tendens. Artikelen over de seksuele revolutie zien seks immers automatisch als heteroseks. Slechts 0,9 procent van de artikelen spreekt expliciet over 'heteroseks' – al wordt bij de helft ervan de norm opnieuw bevestigd met de term 'gewone' heteroseks. Bovendien komt 'heteroseksualiteit' meestal pas aan bod wanneer ze afgezet wordt tegen homoseksualiteit.

Ook hier vervallen verschillende artikelen in een discours van superioriteit van Nederland of het Westen. Veel krantenartikelen beklemtonen immers hoe slecht homo's behandeld worden in 'andere culturen'. Hierdoor wordt Nederland voorgesteld als gidsland. Toch kunnen we ons hierbij vragen stellen. De Surinaams-Nederlandse antropologe Gloria Wekker benadrukt immers dat de door Nederland aanvaarde homoseksueel steunt op een erg beperkte invulling. Ondanks de verschillende postkoloniale migratie-, arbeidsmigratie- en vluchtelingengolven is het beeld van homo's in Nederland wit.⁷¹ Bovendien kan de publieke aandacht voor homo's verbonden

seerd door confrontatie in plaats van reformisme en assimilatie: homo's moesten zich niet aanpassen aan de heteronormatieve samenleving, maar het was de samenleving die moest veranderen.⁷³ Eind jaren 1970 stak de assimilatiepolitiek weer de kop op: in plaats van verschil stond gelijkheid met de norm terug centraal.⁷⁴ Hoewel de eerder radicale politiek dus meer aansluit bij de politiek van de seksuele revolutie, worden deze vreemd genoeg net niet in verband gebracht met elkaar. Het laatste beeld van normalisering overheerst de mediadebatten.

De artikelen die de seksuele revolutie bespreken, stellen de seksualiteitsbeleving in het algemeen amper in vraag. Soms vermelden ze vormen die afwijken van het ideaal van de romantische seriële monogamie, maar die worden vaak slechts omschreven als tijdelijke levensstijlen. Tijdens de seksuele revolutie werd er immers geëxperimenteerd met het 'open of vrije huwelijk', 'orgies', 'polygamie', 'driehoeksverhoudingen' enzovoort.⁷⁵ Door ze als tijdelijk te classificeren, wordt de organisatie van de samenleving op het vlak

* **Geef ons nieuwe sexuele perversies** *

worden met wat de Amerikaanse onderzoekster Lisa Duggan 'nieuwe homonormativiteit' noemt.⁷² De onderzochte krantenartikelen benadrukken immers allemaal hoe 'gewoon' homo's zijn, waarbij ze heteronormen op hen toepassen en uitgaan van de romantische seriële monogamie.

Dat dit beeld van homoseksualiteit naar voren wordt geschoven is opvallend, aangezien de homobevrijdingsbeweging van de jaren 1970 zich net kenmerkte door de opvallend radicale politiek ten opzichte van seksualiteit. Die politiek werd gekarakteriseerd

van seksualiteit dus amper in vraag gesteld, terwijl dat net het doel was van de seksuele revolutie. Seksualiteit wordt erg simplistisch benaderd, aangezien de 'seksuele diversiteit' niet verder reikt dan monogame homoseksualiteit. Ook het debat over de gevolgen van de seksuele revolutie op vlak van gender beperkt zich tot veranderende genderrollen voor 'mannen' en 'vrouwen'. Voor non-binaire genderidentiteiten is er geen aandacht.

Binnen het vooruitgangsverhaal wordt de seksuele revolutie dus vaak aangehaald in aan identiteit gerelateerde thema's. De sek-

suele revolutie zou immers bijdragen aan de identiteit van bepaalde groepen. De invulling van die groepen verandert voortdurend, maar ook de tendens van simplificatie en stereotypering komt steeds terug, waardoor een wij-zij-verhaal gecreëerd wordt. Het is dan ook paradoxaal dat de seksuele revolutie door sommige journalisten omschreven

dan het beeld dat in het vooruitgangsdiscours heerst. Een discours dat vooral de nadruk legt op de foute manier waarop 'andere culturen' omgaan met homoseksualiteit, en op de blijvende heteronormativiteit.

Sommige journalisten zien zich dan ook genoodzaakt om het beeld van Nederland als gidsland op het vlak van seksualiteit ge-

* Sexuele revolutie of geen revolutie *

wordt als een vereiste voor de emancipatie van bepaalde groepen, maar dat het gebruikte discours zelf bijdraagt aan de beperking van diversiteit door terug te vallen op simplistische categorieën.

De seksuele revolutie als mythe

Terwijl de twee voorgaande discoursen een beperkt beeld van de seksuele revolutie schetsen door ze te benaderen als kantelpunt in de geschiedenis, getuigen andere artikelen van een kritischer historisch bewustzijn. Deze artikelen stellen de seksuele revolutie als referentiepunt in de geschiedenis in vraag: er waren wel degelijk veranderingen, maar structureel heeft de seksuele revolutie niet voor een omwenteling gezorgd.⁷⁶ Ze volgen de gedachtegang dat de media, ondanks de seksuele revolutie, nog steeds een verkrampte voorstelling geven, dat jongeren nog steeds onvoldoende seksuele voorlichting krijgen, of dat er nog steeds een traditionele rolverdeling is.⁷⁷ Ze opperen ook vaak dat de seksuele revolutie aan sommige groepen, zoals ouderen of homoseksuelen, is voorbijgegaan.⁷⁸ Ze deconstrueren de seksuele revolutie als referentie voor verandering en geven een heel ander beeld van de acceptatie van homoseksualiteit

leidelijk bij te schaven. Volgend fragment uit een artikel in *NRC* van 2018 illustreert deze tendens goed: 'Hoe trots kunnen wij zijn op de seksuele vrijheid in gidsland Nederland? Die vrijheid is groot als het bijvoorbeeld om de acceptatie van het homohuwelijk gaat. De overgrote meerderheid van de Nederlanders keurt het openlijk uitkomen voor de homoseksuele identiteit goed. Maar vrouwen die elkaar in het openbaar intiem zoenen of mannen die hand in hand lopen, kunnen op aanzienlijk minder tolerantie rekenen.'⁷⁹ Andere artikelen gaan nog een stap verder en ontcrachten de mythische proporties van de seksuele revolutie, zoals in volgend citaat uit 2008 in *NRC*: 'Wat ze hebben gedaan was weliswaar niet altijd even fraai, zo is de heersende opvatting [...], maar ze hebben een seksuele revolutie ontketend, de vrouw "bevrijd". Hun daden waren een kantelpunt

Affiche uitgegeven door De Rooie Vlinder om op te roepen voor een betoging tegen artikel 372 bis. De Rooie Vlinder was een socialistische actiegroep voor homoseksuelen. Op 1 mei 1979 deelden enkele Rooie Vlinders vlugschriften uit voor de homodag van 5 mei. Een van hen werd voor de rechtbank gedaagd omwille van de inhoud van de vlugschriften die strijdig zou zijn met de openbare zeden. Daarin werd namelijk gepleit voor de afschaffing van artikel 372 bis, dat homoseks onder de 18 jaar verbodt. Sinds 1985 is de leeftijdsgrens 16 jaar, ongeacht de seksuele voorkeur. Ontwerp: Krist De Munter (Amsab-ISG, Gent)

geen censuur

vrije homoseks

1 MEI, 1979 IN ANTWERPEN. ENKELE ROOIE VLINDERS DELEN VLUSSCHRIFTEN UIT OM DE HOMODAG VAN 5 MEI TE PROPAGEREN. ALS GEVOLG DAARVAN WORDT NU EEN VAN ONS VOOR DE RECHTBANK GEDAAGD. DE VLUSSCHRIFTEN ZIJN VOLGENS HET PARKET STRIJDIG MET "DE GOEDE ZEDEN". HET BELANGRIJKSTE IN HET PAMFLET WAS DE OPROEP VOOR DE BETOGING TEGEN ARTIEEL 372 BIS. DIT ARTIEEL VERBIEDT HOMOSEKS ONDER DE 18 JAAR. VOOR HETEROSEKS IS DE LEEFTIJD 16 JAAR. WIJ ZIJN TEGEN DEZE FLAGRANTE DISKRIMINATIE, WIJ ZIJN TEGEN ELKE LEEFTIJDGRENZ IN DE SEKSUALITEIT. VANDAAR DE BETOGING, VANDAAR ONZE PROPAGANDA.

DE ROOIE VLINDER

© R. Elegent - ph. Henny 131, 9000 Gent - ontwerp: Micky - dist. Apical

in de tijd. Zij verlost de samenleving van haar verstarring. Zo luidt althans de mythe.⁸⁰

Bovengenoemde citaten stimuleren een kritisch debat over de plaats van de seksuele revolutie in de geschiedenis en sluiten dus aan bij het opzet van dit onderzoek. Dit discours situeert zich tussen het voor- en achteruitgangdenken. De kritische deconstructie van het concept gaat dus gepaard met een gelimiteerde constructie ervan. Die vloeit voort uit het gegeven dat de seksuele revolutie in de media vaak herleid wordt tot een deelaspect. Dit hangt dan weer samen met de aard van de artikelen waarin de seksuele revolutie besproken wordt. Vaak zijn het opiniestukken die de seksuele revolutie niet als centraal thema hebben, maar die haar slechts terloops vermelden als argument bij een bedenking over het heden.

Hierdoor kunnen we niet echt spreken van een constructief publiek debat over de betekenis van de seksuele revolutie doorheen de tijd. Misschien is dat wel de grootste erfenis van de seksuele revolutie: dat iedereen zijn eigen waarheid verspreidt over seksualiteit.⁸¹

De citaten tussen de tekst komen uit *Het Rode Boekje van de Seksuele Revolutie*, Antwerpen: Uitgeverij De Branding, 1968 (uit het Frans vertaald door Ward Ruyslinck)

- 1 Christendom en seksualiteit, *Het nieuwe puritanisme? Van Me-Too tot kunstcensuur op internet*, Anne Morelli en Heleen Debruyne in debat, 02/10/2018, Universiteit Gent, Blandijn.
- 2 Laurens BUIJS, Ingrid GEESINK, Sylvia HOLLA, De seksparadox en het emancipatiemonster: op zoek naar de erfenis van de seksuele revolutie. In: *Sociologie* 10(2014), pp. 69-72.
- 3 Massimo PREARO, The 1970s Movement in Sexual Politics. In: Julian JACKSON, Anna-Louise MILNE, James WILLIAM (eds.), *May 68: Rethinking France's last Revolution*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 137-146.
- 4 Annette TIMM & Joshua SANBORN, *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe: a History from the French Revolution to the Present Day*, New York: Berg, 2007, p. 193.
- 5 Zie: Hera COOK, *The Long Sexual Revolution: English Women, Sex and Contraception, 1800-1975*, Oxford: Oxford University Press, 2004; Faramerz DABHOIWALA, *The Origins of Sex: History of the First sexual Revolution*, Londen: Penguin Books, 2013.
- 6 Zie: Angus MCLAREN, *Twentieth-Century Sexuality: a History. Family, sexuality, and social relations in past times*, Oxford: Blackwell, 1999; David ALLYN, *Make Love, Not War. The Sexual Revolution: an Unfettered History*, New York: Routledge, 2000; Gert HEKMA & Alain GIAMI, *Sexual Revolutions*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- 7 Voor de nieuwe culturele benadering, zie: Geert BUELENS, *De jaren '60: een cultuurgeschiedenis*, Amsterdam: Ambo Anthos, 2018; Agnes ANDEWEG, *Seks in de nationale verbeelding: culturele dimensies van seksuele emancipatie*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015. Voor de sociale benadering, zie: Gert HEKMA, De klemmen van de lust: de ontwikkeling van het plezier sinds de seksuele revolutie. In: *Etnofoor*, 2(1994), pp. 5-23.
- 8 Stevi JACKSON & Sue SCOTT, Sexual Anatomies in Late Modernity. In: *Sexualities* 7(2004), pp. 234-235; Laurens BUIJS, Ingrid GEESINK, Sylvia HOLLA, De seksparadox [...].
- 9 Laurens BUIJS, Ingrid GEESINK, Sylvia HOLLA, De seksparadox [...].
- 10 Voor de periode voor 1995 werd gebruikgemaakt van de databank Delpher, voor de periode na 1995 werd Lexis University gebruikt en voor de periode na 2014 ook GoPress Academic. Dit werd aangevuld met gedigitaliseerd materiaal dat enkele kranten op hun eigen website ter beschikking stellen.
- 11 Norman FAIRCLOUGH, A Social Theory of Discourse. In Norman FAIRCLOUGH (ed.): *Discourse and social change*, Cambridge: Polity Press, 1992.
- 12 Michael MEYER, Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA. In: Ruth WODAK & Michael MEYER (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, Londen: SAGE publications, 2001, p. 22.
- 13 Pieter FRANÇOIS, De convergentie tussen de Angelsaksische ideeëngeschiedenis en de Duitse/continentale begripsgeschiedenis – een status quaestionis. In: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 83(2005)4, p. 1179.
- 14 Jan ASSMAN, Communicative and Cultural Memory. In: Astrid ERLI & Ansgar NUNNING (eds.), *Media and Cultural Memory*, Berlijn: Walter de Gruyter, 2008, pp. 109-119.
- 15 Maria GREVER & Kees RIBBENS, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, p. 27.
- 16 Hayden WHITE, *The Practical Past*, Illinois: Northwestern University Press, 2014.
- 17 David ALLYN, *Make Love, Not War* [...], p. 2.
- 18 Annette TIMM & Joshua SANBORN, *Gender, Sex, and the shaping of Modern Europe* [...], p. 190.
- 19 G. HEKMA & A. GIAMI, *Sexual Revolutions* [...], p. 6.
- 20 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17(1990)2, p. 14; Rudolf HECKE, *De sixties: Seks! Drugs! Rock-'n-roll! Revolutie!*, Antwerpen: EPO VZW, 2018, p. 24.
- 21 Doek valt voor oude liefde. In: *De Telegraaf*, 17/11/2018.
- 22 Freek SCHRAVESANDE & Floor RUSMAN, Al die verandering, was dat nu nodig? In: *NRC Handelsblad*, 23/05/2018.
- 23 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. [...], pp. 21-23.
- 24 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. [...], pp. 21-23.
- 25 Deze uitspraak is gebaseerd op resultaten in Delpher, een databank die kranten bevat vanaf de 17e eeuw. Agenda voor kunst en vermaak. In: *Zaans Volksblad: sociaal-democratisch dagblad*, 02/04/1938.
- 26 Paul LUYKX & Pim SLOT, *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, Hilversum: Verloren, 1997, pp. 148-149.
- 27 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. [...], pp. 21-23.
- 28 Seksuele revolutie en homoseksualiteit. In: *Het Vrije Volk*, 19/11/1968; De lieve brieven kwamen pas toen ik kanker had. In: *Het Parool*, 29/05/1984; H.J.A. HOFLAND, Een potje korfbal zonder kleren. In: *NRC Handelsblad*, 26/05/1988; Achter het nieuws praat Brockx over diens nieuwe boek. In: *de Volkskrant*, 28/05/1988; Paul SCHNABEL, Dilemma's van de seksuele revolutie. In: *NRC Handelsblad*, 26/11/1994; Ronald PLASTERK, De verwarring. In: *de Volkskrant*, 12/11/2004; Hans BAAIJ, Zedenmeester. In: *NRC Handelsblad*, 19/03/1998; Iris PRONK, En wanneer komt Marie aan bod. In: *Trouw*, 08/03/2014.
- 29 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. [...], pp. 21-23.
- 30 Annette TIMM & Joshua SANBORN, *Gender, Sex, and the Shaping of Modern Europe* [...], p. 190.
- 31 Alfred KINSEY, *Sexual Behavior in the Human Male*, Bloomington: Indiana University Press, 1948; Alfred KINSEY, *Sexual Behavior in the Human Female*, Bloomington: Indiana University Press, 1953.
- 32 Stephen GARTON, *Histories of Sexuality*, New York: Routledge, 2004, pp. 221-222.
- 33 William H. MASTERS & Virginia E. JOHNSON, *Human Sexual Response*, New York: Ishi Press International, 1966.
- 34 Annette TIMM & Joshua SANBORN, *Gender, Sex, and the Shaping of Modern Europe* [...], pp. 189-190.
- 35 Stephen GARTON, *Histories of Sexuality* [...], p. 223.
- 36 T.M. SCHALKEN, Pornografiediscussie gaat over grenzen van de staatsmacht. In: *NRC Handelsblad*, 27/10/1988.
- 37 Jan Joost LINDNER, Van Agt is ditmaal nog afgestopt. In: *de Volkskrant*, 14/10/1978.
- 38 Herman WIGBOLD, De overheid heeft ook een taak op moreel gebied. In: *NRC Handelsblad*, 14/03/1998.
- 39 Raymond VAN DEN BOOGAARD. Gesprek met socioloog Wolton. In: *NRC Handelsblad*, 15/05/1998; Bernard HULSMAN, Yo, ouders, denk eens na! In: *NRC Handelsblad*, 22/11/2008.
- 40 Paul SCHNABEL, Het verlies van de seksuele onschuld. [...], p.15.
- 41 Roel JANSSEN, *1968: you say you want a revolution*, Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2018, pp. 228-230.
- 42 Stephen GARTON, *Histories of Sexuality* [...], pp. 221-222.
- 43 De draai der generaties. In: *Het Parool*, 03/05/1974.
- 44 Leen VAN MOLLE, De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen, een andere lezing. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 3(2004), pp. 356-397.
- 45 Annette TIMM & Joshua SANBORN, *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe* [...], p. 193.
- 46 Stephen GARTON, *Histories of Sexuality* [...], p. 223.
- 47 Mannen doen vaak alsof. In: *De Telegraaf*, 12/05/1984.
- 48 Huib GOUDRIAAN & Kees LEEUW, Man-vrouw-mens. In: *Trouw*, 04/03/1978. Voor dit discours, zie: Melanie PHILLIPS, *The Sex-Change Society: Feminised Britain and the Neutered Male*, London: Social Market Foundation, 1999.
- 49 Jane GERHARD, *Desiring revolution: second-wave feminism and the rewriting of American sexual thought, 1920 to 1982*, New York: Columbia University Press, 2001, pp. 3-7.

- 50 Sue THORNHAM, Second Wave Feminism. In: Sarah GAMBLE (ed.), *The Companion to Feminism and Postfeminism*, London: Routledge, 2001, pp. 25-35.
- 51 Nikki SULLIVAN, *A critical introduction to queer theory*, New York: New York University Press, 2003, pp. 33-34.
- 52 Linda DUIJS, *Dolle Mythes. Een frisse factcheck van het feminisme toen en nu*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017, pp. 115-118.
- 53 Aangezien ik in dit onderzoek met een steekproef werkte, heb ik het hier specifiek over het steekproefjaar 1984.
- 54 Bram POLS, Onze 'drifthuishouding', de vrouw, preutsheid en geweld. In: *Trouw*, 13/10/1984.
- 55 Zie: Linda DUIJS & Liesbet VAN ZONEN, Veertig dagen zonder seksualiseringsdebat. In: *Socialisme en democratie*, 65(2008)6, pp. 21-28.
- 56 Maurits Schmidt, Monogamie, niks voor mij. In: *Het Parool*, 26/11/2008.
- 57 Ik spreek hier over 'vrouwen' en 'mannen', maar ik erken tegelijkertijd dat ik niet met zekerheid kan zeggen of de journalisten in kwestie zich als 'man' of 'vrouw' identificeren.
- 58 Huub WIJFJES, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000: beroep, cultuur en organisatie*, Amsterdam: Boom, 2004, p. 363.
- 59 Thomas LEPILTAK, Souvenir uit de Rock-n fifties. In: *De Telegraaf*, 20/03/1974.
- 60 WIJFJES, *Journalistiek in Nederland [...]*, p. 363.
- 61 Linda DUIJS, *Dolle Mythes. Een frisse factcheck van het feminisme [...]*, pp. 21-22.
- 62 Ros GILL, Postfeminist Media Culture. Elements of Sensibility. In: *European Journal of Cultural Studies*, 10(2007)2, pp. 147-166.
- 63 Fiona HERING, 't Kreng is terug. In: *De Telegraaf*, 01/10/1994; Marlies DEKKERS, Het hedendaags feminisme, daar wil je echt bij horen. In: *NRC Handelsblad*, 10/11/2004.
- 64 T.M. SCHALKEN, Pornografiediscussie gaat over grenzen van de staatsmacht. In: *NRC Handelsblad*, 27/10/1988.
- 65 Koen RAES, Waar mannen liefde bedoelen. In: *Trouw*, 17/10/1998; Maarten HUYGEN, Huilende mannen. In: *NRC Handelsblad*, 25/11/1998; Offensief erotisch. In: *De Telegraaf*, 12/11/2008; Mirjam KEUNEN, Tijd nemen om te wriemelen. In: *NRC Handelsblad*, 17/11/2008; Paul SCHNABEL, Dilemma's van de seksuele voorlichting. In: *NRC Handelsblad*, 26/11/1994; Sietse VAN DER HOEK, Zuid-Afrikaanse evangelist poogt pubers te doordringen van het heil van seksuele onthouding: wees kuis, ware liefde wacht op het huwelijk. In: *de Volkskrant*, 15/10/1998; Herman WIGBOLD, De overheid heeft ook een taak op
- meer gebied; Andreas KINNEGING, Chère Naema. In: *de Volkskrant*, 17/10/2008.
- 66 Caroline STRAATHOF, Nieuwsgierige Chinezen jagen massaal op porno-video. In: *de Volkskrant*, 21/11/1988.
- 67 Paul MEPSCHEN & Jan Willem DUYVENDAK, European Sexual Nationalisms: the Culturalization of Citizenship and the Sexual Politics of Belonging and Exclusion. In: *Perspectives on Europe*, 42(1), pp. 70-76.
- 68 Laurens BUIJS, Ingrid GEESINK, Sylvia HOLLA, De seksparadox [...], p. 69.
- 69 Peter BRUSSE, De moraal van het verleden. In: *de Volkskrant*, 30/10/2004.
- 70 Gloria WEKKER, *White Innocence. Paradoxes of Colonialism and Race*, Durham: Duke University Press, 2016, pp. 108-138.
- 71 Gloria WEKKER, *White Innocence [...]*, pp. 237-252.
- 72 Lisa DUGGAN, *The Twilight of Equality: Neoliberalism, Cultural Politics, and the Attack on Democracy*, Boston: Beacon Press, 2003.
- 73 Bart HELLINCK, Over integratie en confrontatie: ontwikkelingen in de homo- en lesbienbeweging. In: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 18(2007), p. 120.
- 74 Paul BORGHS, *Holebipioniers: een geschiedenis van de holebi- en transgenderbeweging in Vlaanderen*, Antwerpen: 't Verschil, 2015, pp. 174-175.
- 75 Leonoor BROEDER, De spil van de Bloomsbury groep. In: *Het Parool*, 25/11/1994; Annemarie OSTER, Het lijkt me zalig om de borst te geven. In: *NRC Handelsblad*, 28/03/1994; Ronald OCKHUYSEN, Laat Helmut maar even. In: *de Volkskrant*, 06/11/1998.
- 76 Jeffrey WEEKS, Contradictions of contemporary sexuality. In: Jeffrey WEEKS (ed.): *The World We Have Won: the Remaking of Erotic and Intimate Life*, London: Routledge, 2007, pp. 135-166.
- 77 Ze weten allesbehalve alles al. In: *de Volkskrant*, 10/05/1984; Riek GOORS, Vrouw gedegradeerd tot gebruiksartikel. In: *de Volkskrant*, 15/10/1988; Marianne VERMEIJDEN, Heden ik, morgen gij. In: *NRC Handelsblad*, 01/10/2004; Engelse middenschool is baas in eigen klas. In: *Het Parool*, 02/10/1984.
- 78 Ze weten allesbehalve alles al. In: *de Volkskrant*, 10/05/1984.
- 79 Marli HUIJER, Voel je vrij om de liefde te doen. In: *NRC Handelsblad*, 30/03/2018.
- 80 Joost VAN DER VAART, De taaie Duitse 1968'ers. In: *NRC Handelsblad*, 05/05/2008.
- 81 Jeffrey WEEKS, A Different World. In: Jeffrey WEEKS (ed.): *The World We Have Won: the Remaking of Erotic and Intimate Life*, London: Routledge, 2007, pp. 135-166.